

บทที่ ๔

วิทยาศาสตร์กับพระพุทธศาสนา จุดแยกหรือจุดบรรจบ*

๔.๑ เป็นศาสนาเหมือนกัน แต่ไม่เหมือนกัน

เมื่อพูดถึงพุทธศาสนา ก็ต้องพูดถึงจุดเริ่มของพุทธศาสนาก่อน เมื่อก็บอกว่า จุดเริ่มของศาสนาคือความกลัวภัย ทีนี้จุดเริ่มของพุทธศาสนาคืออะไร จุดเริ่มของพุทธศาสนาก็คือ ความกลัวทุกข์ เปลี่ยนจากภัยมาเป็นทุกข์ ไม่เหมือนกันนะ ต้องระวัง

ในตอนของศาสนาทั้งหลายนั้นเป็นภัย แต่มาในตอนของพุทธศาสนานี้เป็นทุกข์ ซึ่งมีความหมายครอบคลุมกว่า กล่าวคือ จุดเน้นของความกลัวภัยนั้นไปอยู่ที่เหตุปัจจัยภายนอก เช่น น้ำท่วม แผ่นดินไหว ไฟป่า พายุพัด อะไรต่างๆ อย่างที่ว่าเมื่อก็ แต่พอมาถึงเรื่องทุกข์นี้มันครอบคลุมปัญหาทั้งหมดตลอดถึงในตัวมนุษย์เอง

ทุกข์คืออะไร คือสภาพบีบคั้น ติดขัด คับข้อง ก็ได้แก่ปัญหาของมนุษย์นั่นเอง ในแง่หนึ่ง พุดง่าย ๆ ทุกข์ก็คือ ปัญหา เพราะปัญหาก็คือ สิ่งบีบคั้น ติดขัด คับข้อง ของมนุษย์ศาสนาต่างๆ นั้น มองหาแหล่งเกิดภัย หมายความว่า เมื่อต้องการพ้นภัยก็มองหาแหล่งเกิดภัย ในระยะแรก ศาสนาเหล่านั้นมองไปที่อะไร (ที่จริงไม่ใช่ศาสนา มองหอก ก็คือมนุษย์นั่นเองแหละที่มอง แต่พูดให้เป็นภาพ) ก็นึกถึงคนนี่แหละ เพราะว่าเท่าที่รู้ๆ เห็นๆ กันอยู่ สิ่งต่างๆ จะเป็นอย่างไรก็ต้องมีผู้ทำ ในเมื่อสิ่งทั้งหลายในโลกมนุษย์นี้ มนุษย์ทำ แต่สิ่งใหญ่ๆ ในธรรมชาติเหล่านี้ มนุษย์ทำไม่ได้ แต่ก็ต้องมีผู้ทำ ก็นึกหาผู้ทำนึกหากันไปได้ผู้ทำที่เรียกว่าเทพเจ้าหรือเทวดา ก็เลยมองไปที่เทวดา ว่าเป็นที่มาของภัยเหล่านั้น หรืออาจจะเรียกว่า อำนาจลึกลับภายนอกที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาติ เป็นผู้บันดาลพายุเมฆมา พายุมา พาน้ำมา พาไฟมาอะไรต่างๆ เหล่านี้ พอถึงขั้นนี้ก็เกิดมีศาสนาที่มีเทวดาหลายองค์ บ้าง องค์เดียวบ้าง จนกระทั่งแม้แต่เป็นภาวะหนึ่งเดียวที่เลยจากชั้นเทวดาไปแล้ว

เมื่อมนุษย์มองตามระบบการลงโทษและให้รางวัล ก็เห็นว่าต้นตอภัยอยู่ที่ไหน จุดระงับภัยก็ต้องอยู่ที่นั่น ตอนแรกก็มองแบบมนุษย์นี่แหละคือคนเราก็มองคนด้วยกัน ก็เห็นกันอยู่ว่าผู้ใหญ่อำนาจมากกว่า เมื่อคนเล็กมาทำไม่พอใจเขาก็ทำร้ายเอา ลงโทษเอา แต่ถ้าคนเล็กทำดีคนใหญ่ชอบใจก็ให้รางวัล เมื่อมองไปที่สิ่งใหญ่ที่อยู่เบื้องหลังธรรมชาติก็คิดแบบเดียวกัน ก็เอาภาพของมนุษย์ไปใส่ให้เทวดา เพราะฉะนั้น จึงมีนักจิตวิทยาสมัยหลังบอกว่า มนุษย์สร้างเทวดาตามฉายาของมนุษย์ ซึ่งไปขัดกับคำสอนของศาสนาคริสต์ ที่ว่า พระเจ้าสร้างมนุษย์ตามฉายาของพระเจ้า คือ ท่านบอก

* พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), *พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นรากฐานของวิทยาศาสตร์*, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์กรีน ปัญญาญาณ, ๒๕๕๗) หน้า ๖๓ - ๘๖.

ว่า พระผู้เป็นเจ้าของมนุษย์ขึ้นมาตามรูปเหมือนของพระองค์ แต่นักจิตวิทยาสมัยหลังนี้ เมื่อพูดถึงเรื่องกำเนิดของศาสนาบางท่านบอกว่า มนุษย์สร้างเทวดาตามรูปเหมือนของมนุษย์ ก็แล้วแต่ว่าจะคิดหาเหตุผลมาแสดงกันไป

เป็นอันว่า มนุษย์ก็คิดว่า เทวดาเหล่านี้แหละ เป็นต้นตอของเภทภัยอันตรายทั้งหลาย เพราะฉะนั้น เราต้องเอาใจคนที่มีความอำนาจใดเราก็กต้องเอาใจเทวดาเหล่านั้น ก็เลยเกิดมีวิธีการขึ้นมาในการที่จะช่วยตัวเองให้พ้นภัย โดยการไปแสดงความเคารพ อ่อนน้อม กราบไหว้ อ้อนวอนขอผล เป็นอันว่า

ปัจจัยที่เป็นตัวกำหนดผลในศาสนาโบราณเหล่านั้น ก็คือ การดลบันดาลของเทพเจ้า ซึ่งไม่ใช่วิสัยของมนุษย์

ตัวโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพเจ้าหรืออำนาจดลบันดาลเหล่านั้น ก็คือ ศรัทธา หรือความเชื่อเมื่อเชื่อในพระองค์ เคารพในพระองค์แล้ว ก็แสดงออกเป็นวิธีการวิธีการก็คือ การบวงสรวงอ้อนวอน

เป็นอันว่าได้ครบแล้ว คือ ตัวกำหนดผล ได้แก่ การบันดาลของเทพเจ้า ตัวสัมพันธ์ ได้แก่ ศรัทธา วิธีการปฏิบัติ ได้แก่ การบวงสรวงอ้อนวอน อันนี้เป็นระบบความเชื่อในศาสนาต่างๆ เท่าที่เป็นมา

ทีนี้ พอพุทธศาสนาเกิดขึ้น เราก็กเอาหลักการเหล่านี้มาปรับดูว่าจะเป็นอย่างไร พุทธศาสนานั้น อย่างที่พูดไปแล้วว่า ต้องการพ้นทุกข์ ไม่ต้องการมีความทุกข์ ถึงตอนนี้ก็จะมีคามใฝ่ปรารถนาที่จะพ้นทุกข์ขึ้นมาเพราะฉะนั้น จุดกำเนิดของพุทธศาสนาก็คือ ความใฝ่ปรารถนาจะพ้นทุกข์ หรือความใฝ่ปรารถนาภาวะไร้ทุกข์

เป็นอันว่า ความใฝ่ปรารถนาภาวะไร้ทุกข์เป็นจุดกำเนิดของพุทธศาสนา ต่อจากนั้นในกระบวนการแก้ไขจะทำอย่างไร เมื่อเราต้องการพ้นจากทุกข์ก็จะต้องมีวิธีการแก้ทุกข์ จะรู้วิธีนั้นได้ก็ ต้องดูต้นกำเนิดของทุกข์ต้นกำเนิดของทุกข์อยู่ที่ไหน ศาสนาเก่าบอกว่าภัยนั้นต้นกำเนิดมาจากเทวดา แต่พุทธศาสนาบอกว่า การเกิดขึ้นของทุกข์เป็นกระบวนการของเหตุปัจจัย เป็นกฎธรรมชาติ ซึ่งจะต้องรู้เข้าใจ

ทุกข์นี้มีต้นเหตุซึ่งเป็นไปตามกระบวนการของธรรมชาติ คือ หลักของความเป็นเหตุเป็นผล หรือความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ความไม่รู้เข้าใจในความจริงนั้นแหละ หรือตัวความไม่รู้ไม่เข้าใจในกระบวนการธรรมชาติหรือกระบวนการความเป็นไปตามเหตุผลนั้นแหละ เป็นต้นตอให้เกิดทุกข์ เพราะฉะนั้นพุทธศาสนาจึงสืบสาวหาต้นกำเนิดของความทุกข์โดยมองไปที่ตัวความไม่รู้ไม่เข้าใจเหตุปัจจัย หรือตัวความไม่รู้เข้าใจธรรมชาติและกฎธรรมชาติ ได้แก่ อวิชชา

เป็นอันว่า ตอนนี้ เรามาถึงจุดกำเนิดของพุทธศาสนาแล้ว เมื่อก็เห็นว่า จุดกำเนิดของศาสนาต่างๆ ได้แก่ ภัย และต้นกำเนิดของภัย ได้แก่ เทพเจ้าหรืออำนาจดลบันดาลภายนอก แต่จุดกำเนิด

ของพุทธศาสนาบอกว่าได้แก่ **ทุกข์** และต้นกำเนิดของทุกข์คือ ความไม่รู้เข้าใจเหตุปัจจัยของทุกข์นั้น หรือความไม่รู้เข้าใจกฎธรรมชาติ กล่าวคือ กระบวนการแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง

ต่อไปก็มาถึงตัวการที่จะแก้ปัญหาคืออะไรในเมื่อความไม่รู้ไม่เข้าใจกฎธรรมชาติหรือเหตุปัจจัยนี้เป็นต้นกำเนิดตัวการที่จะแก้ปัญหาก็ตรงข้าม กล่าวคือ ความรู้เข้าใจเหตุปัจจัยนั้นความรู้เข้าใจกฎธรรมชาติคือ **ตัวปัญญา**

จากจุดเดิม ศาสนาต่างๆ บอกว่า **ศรัทธา** คือ ตัวโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับต้นกำเนิดของภัย พุทธศาสนาก็เปลี่ยนเป็นว่า ตัวโยงความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ไปหาต้นกำเนิดของทุกข์นั้นคือ **ปัญญา** หมายความว่า ย้ายจากศรัทธามาหาปัญญา นี่คือจุดเปลี่ยนของพุทธศาสนา มนุษย์จะต้องรู้เข้าใจกระบวนการของเหตุปัจจัยทั้งหลายนั้น แล้ว แก้ไขที่เหตุปัจจัย

ประการสุดท้าย การแก้ไขที่เหตุปัจจัยนั้นเป็นเรื่องของมนุษย์ที่มนุษย์จะต้องทำ และเป็นวิธีที่มนุษย์จะกระทำได้ เพราะฉะนั้น การแก้ปัญหาก็จะเปลี่ยนจากอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้ามาเป็นการกระทำของมนุษย์ สรุปว่า จุดทั้ง ๓ นี้เป็นหลักการสำคัญ

๑. ในศาสนาทั่วไปต้นกำเนิดของภัย ได้แก่ เทวดา แต่ในพุทธศาสนา ต้นกำเนิดของทุกข์ได้แก่ ความไม่รู้เข้าใจกฎธรรมชาติ

๒. ตัวโยงไปสู่ต้นกำเนิดนั้น ในศาสนาต่างๆ ได้แก่ศรัทธา แต่ในพุทธศาสนา เปลี่ยนมาเป็นปัญญาที่รู้เข้าใจกฎธรรมชาติ

๓. ตัวกำหนดผล ในศาสนาทั่วไป ได้แก่อำนาจดลบันดาล แต่ในพุทธศาสนาเปลี่ยนมาเป็นการกระทำของมนุษย์

อันนี้ก็คือ การเปลี่ยนแปลงที่เป็นการปฏิวัติเลยทีเดียว เป็นอันว่าจุดเน้นหรือประเด็นหลักในพุทธศาสนา ได้ย้ายไปแล้วจากศรัทธามาสู่ปัญญา ปัญญาที่ว่านี้ ก็เริ่มด้วยความไม่รู้อะไร หรือไม่รู้ในความรู้เหมือนกันเพราะการที่จะมีปัญหาได้ เราก็ต้องมีความไม่รู้ แต่ความไม่รู้มันจะมีลักษณะต่างกันซึ่งจะได้วิเคราะห์กันต่อไป

จุดเน้นใหญ่อีกอย่างหนึ่งก็คือ การเปลี่ยนจากการบันดาลของอำนาจเหนือธรรมชาติ มาสู่การกระทำความเพียรพยายามของตัวมนุษย์เอง และในเรื่องนี้พุทธศาสนามีหลักการสำคัญที่ชัดเจนแน่นอนแท้ กล่าวคือ ไม่ว่าพุทธศาสนาจะเผยแพร่ออกไปสู่ชาวโลกกว้างขวางก้าวไกลเพียงใด หรือจะมีความเชื่อถือและความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนแปลกออกไปอย่างไรก็ตาม สาระก็ยังคงอยู่ที่จุดสำคัญประเด็นสำคัญคือ การกระทำของมนุษย์ หลักการสำคัญของพระพุทธศาสนาอันนี้ ถ้าเปลี่ยนไปถือว่าผิดเลย คือ จุดประเด็นหลักอันได้แก่ **การกระทำของมนุษย์**

หลักการแห่งการกระทำของมนุษย์ก็สืบมาในรูปที่เรียกว่า **หลักกรรม** นั่นเอง คนอาจจะเข้าใจตัวกรรมไขว้เขวไปบ้าง ความเข้าใจผิดอาจแทรกปนเข้ามาในหมู่ชาวพุทธบ้าง แต่ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม กรรมก็ยังคือการกระทำของมนุษย์อยู่นั้นแหละ ไม่ใช่เป็นการบันดาลของเทพเจ้า

การที่พุทธศาสนาถือหลักกฎธรรมชาติ ประกาศอิสรภาพของมนุษย์ และเอาปัญญามาแทนศรัทธา อันนี้เป็นสิ่งที่แปลกในวงการศาสนา จนกระทั่งฝรั่งบางที่ไม่ยอมเรียกพุทธศาสนาว่าเป็นศาสนา เราจะเห็นหนังสือฝรั่ง บางทีบอกว่า พุทธศาสนาไม่ใช่ religion คือ ไม่ใช่ศาสนาในความหมายของเขา เพราะมันไม่มีลักษณะเหมือนกับศาสนาทั้งหลายที่เขาเคยรู้จักมาเป็นอันว่า หลักการที่เป็นจุดสำคัญก็มี

๑. ถือหลักกฎธรรมชาติ
๒. ประกาศอิสรภาพของมนุษย์
๓. เอาปัญญามาแทนศรัทธา

๔.๒ ศาสนาแห่งธรรมชาติ และการรู้ธรรมชาติด้วยปัญญา

ที่นี่เพื่อจะให้เกิดความเข้าใจชัดเจนในเรื่องนี้ อาตมาจะขอเอาเวลาช่วงนี้มาใช้ในการพูดถึงหลักการพื้นฐานบางอย่างที่พึงสังเกตของพุทธศาสนา ตอนแรกนี้ พูดถึงตัวหลักการที่เป็นพุทธพจน์ คือคำสอนโดยตรงของพระพุทธเจ้าเสียก่อน แล้วค่อยมาวิเคราะห์กันอีกทีหนึ่ง แล้วต่อจากนั้นก็จึงจะเอามาโยงกับวิทยาศาสตร์ในตอนหลัง

หลักการพื้นฐานบางอย่างของพุทธศาสนาที่ควรทราบในตอนนี ซึ่งเกี่ยวข้องกับสิ่งที่พูดมาเมื่อกี้ ขอนำมาแสดงดังต่อไปนี้

ข้อที่ ๑ **หลักกฎธรรมชาติที่มีอยู่ตามธรรมดา** ได้แก่ถือว่าความจริงนั้นเป็นกฎธรรมชาติ เป็นสิ่งที่มีอยู่ตามธรรมดาของมัน พระพุทธเจ้ามีฐานะเป็นผู้ค้นพบ อันนี้เป็นสิ่งที่สำคัญมาก

เราถือว่า พระพุทธเจ้า เป็นผู้ค้นพบความจริงที่มีอยู่ตามธรรมดาในธรรมชาติ ดังมีหลักคำสอนที่พระสวดบ่อยๆ ในงานอุทิศกุศลแก่ผู้ล่วงลับ คือ **ธรรมนิยามสูตร๕** โดยที่เราก็ไม่รู้ว่พระท่านสวดอะไรกัน แต่ท่านบอกให้ฟังว่า กฎความจริงของธรรมชาติมันมีอยู่อย่างนั้นเองเป็นธรรมดา พระพุทธเจ้าจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นก็ตาม มันก็เป็นของมันอย่างนั้น พระก็ประกาศหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าตลอดเวลา ญาติโยมก็ฟังตลอดเวลา แต่ก็ไม่รู้ตลอดเวลาเหมือนกัน

หลักธรรมนิยาม หรือกฎธรรมชาติที่ว่านี้เป็นอย่างไร พระสวดว่า “อุปปาทา วา ภิกขเว ตถาคตานิ อนุปปาทา วา ตถาคตานิ” แปลว่า พระพุทธเจ้าทั้งหลาย จะอุบัติขึ้นหรือไม่ก็ตาม มันก็เป็นหลักยืนตัวอยู่ ตามธรรมดา เป็นกฎธรรมชาติว่า สิ่งทั้งหลายที่เกิดจากเหตุปัจจัยล้วนแต่ “ไม่คงที่” “ไม่คงตัว” และ “ไม่เป็นตัว”

ไม่คงที่ คือ มันเกิดดับๆ เกิดขึ้นแล้วสลายไปๆ ตลอดเวลา

ไม่คงตัว คือ มันถูกปัจจัยที่ขัดแย้งบีบคั้นให้คงสภาพเดิมอยู่ไม่ได้

ไม่เป็นตัว คือ มันไม่เป็นตัวของตัวเอง แต่มันเป็นไปตามเหตุปัจจัย

ขึ้นต่อเหตุปัจจัย มันจะปรากฏรูปร่างอย่างไรก็แล้วแต่เหตุปัจจัย นี่ก็คือหลักของความเป็นไปตามเหตุปัจจัยนั่นเอง เป็นความจริงพื้นฐานในที่สุด

พระพุทธเจ้าทรงค้นพบความจริงนี้แล้ว จึงนำมาเปิดเผย แสดงชี้แจง ทำให้ง่าย ให้ชัดเจนขึ้น ว่าดังนี้ๆ

ข้อที่หนึ่งนี้เป็นหลักสำคัญมาก เป็นหลักพื้นฐานของพุทธศาสนา คือการที่ถือว่า กฎธรรมชาตินี้ เป็นความจริงพื้นฐาน เราควรจะรีบผ่านหลักเหล่านี้ไป เพราะมีเวลาน้อย

ข้อที่ ๒ **หลักเหตุปัจจัย** นอกจากว่าสิ่งทั้งหลาย ไม่คงที่ ไม่คงตัวและไม่เป็นตัวแล้ว ก็บอกหลักความเป็นเหตุเป็นผล หรือความเป็นเหตุปัจจัยแบบอิงอาศัยกันของสิ่งทั้งหลาย ที่เราเรียกว่า “กฎปฏิจจสมุปบาท” ซึ่งมีสาระสำคัญโดยย่อว่า

“อิมสมิ สติ อิท โทติ; อิมสมิ อสติ อิท น โทติ.

อิมสสุปฺปทํ อิท อฺปฺปชฺชติ; อิมสส นโรธา อิท นโรชฺชติ.”

แปลว่า “เมื่ออันนี้มี อันนี้จึงมี; เมื่ออันนี้ไม่มี อันนี้ก็ไม่มี. เพราะอันนี้เกิด อันนี้จึงเกิด; เพราะอันนี้ดับ อันนี้ก็ดับ”

นี่คือหลักความจริงพื้นฐาน ซึ่งเป็นกฎทั่วไป จากนั้นก็ขยายความออกไป เป็นการประยุกต์ใช้กฎทั่วไปนั้นในเฉพาะเรื่องเฉพาะกรณี พุด่ง่ายๆ นี่ก็คือ หลักกฎธรรมชาติ คือความเป็นเหตุเป็นผลขั้นพื้นฐาน

เป็นที่น่าสังเกตว่า พุทธศาสนากลือหลักเหตุปัจจัย เรานิยมพูดว่าหลักเหตุปัจจัย ไม่พูดว่าหลักเหตุผล เพราะคำว่าเหตุผลนั้นหมายถึงเหตุกับผล ซึ่งชี้จำกัดเฉพาะปัจจัยตัวตรงอย่างเดียว ในพุทธศาสนาท่านถือว่าสิ่งที่ทำให้ผลเกิดขึ้นไม่ใช่เหตุอย่างเดียว ต้องมีปัจจัยต่างๆ ด้วย **ปัจจัยพร้อมแล้วจึงเกิดผล** อันนี้ก็เป็นหลักการที่สำคัญ

ขอยกตัวอย่างเรื่องหนึ่ง เช่น เราปลูกมะม่วง ต้นมะม่วงงอกงามขึ้นมา ต้นมะม่วงนั้นก็ เป็นผล แล้วอะไรเป็นเหตุของต้นมะม่วง ก็ตอบว่าเมล็ดมะม่วง เมล็ดมะม่วงก็คือ พืชของมัน เมล็ดมะม่วง เป็นเหตุของต้นมะม่วงแต่ถ้ามีเหตุอย่างเดียว ผลไม่เกิด มีแต่เมล็ดมะม่วง ต้นมะม่วงเกิดไม่ได้ มัน ต้องอาศัยปัจจัยหลายอย่าง เช่น อาศัยดิน อาศัยน้ำ อาศัยออกซิเจนอาศัยอุณหภูมิที่พอเหมาะ อาศัยปุ๋ย เป็นต้น ปัจจัยเหล่านี้พร้อมแล้วต้นมะม่วงจึงปรากฏขึ้นมา นี่คือหลักเหตุปัจจัยในพุทธศาสนา **ปัจจัยพร้อมถึงที่ผลก็ปรากฏ** หลักความจริงนี้จะช่วยอธิบายข้อสงสัยอย่างที่ว่าบางคนพูดว่า ฉันทำเหตุ แล้วทำไมฉันไม่ได้ผล ก็ต้องย้อนถามว่า อ้าว . . .ดูปัจจัยหรือเปล่า

อนึ่ง ขอให้สังเกตด้วยว่า ความเป็นเหตุปัจจัยไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามลำดับกาลเวลา เรามักจะมองว่า อันนี้เกิดขึ้นมาก่อนแล้วต่อไปอันนั้นจึงเกิด ไม่จำเป็นต้องอย่างนั้น สมมติว่า มีกระดานดำ หรือกระดานป้ายอยู่ข้างหลังอาตมา แล้วเราใช้ชอล์กเขียนบนกระดานนั้น เขียนเป็นตัวหนังสือ ก.ไก่ ข.ไข่ ขึ้นมา ก.ไก่ ข.ไข่ ที่ปรากฏขึ้นมาก็เป็นผล

ในการที่ตัว “ก.ไก่” “ข.ไข่” ปรากฏขึ้นมานบนกระดานให้เราอ่านได้นี้ อะไรเป็นเหตุ ถ้าในแง่ภาษาเราบอกว่า คน ถ้าในแง่รูปภาพ ที่เป็นตัวขาวๆ เราตอบว่า ชอล์ก ไข้ใหม่ แต่ไม่ว่าจะเอาเหตุไหนก็ตาม ถ้ามีแค่เหตุนั้นอย่างเดียว ผลไม่ปรากฏ คือมันไม่พอที่จะให้ตัว “ก” ปรากฏขึ้นมา การที่ตัวอักษร “ก” จะปรากฏขึ้นมา ต้องอาศัยปัจจัยต่างๆ พรังพร้อม ต้องมีทั้งคนเขียน ต้องมีชอล์ก ต้องมีกระดานที่รองรับ มีกระดานก็ยังไม่พอ ต้องมีสีที่ต่างกันให้ตัดกันได้ ต้องมีอุณหภูมิต้องมีความชื้นพอดี ต้องไม่มีน้ำเหลวอยู่บนนั้น ที่จะทำให้ชอล์กละลายไปหมด หรือเขียนไม่ได้ ต้องมีอะไรต่ออะไรพอดี เหล่านี้คือปัจจัยต่างๆ ที่พรังพร้อมซึ่งทำให้ผลเกิดขึ้น

ที่นี้ ก็มาถึงข้อสังเกตที่ว่าข้างต้น คือ ในการที่ตัว “ก” ปรากฏนี้ ปัจจัยที่ทำให้มันเกิดขึ้น ไม่ใช่หมายความว่า จะต้องมาก่อนไข้ใหม่ ในบรรดาปัจจัยที่ทำให้ตัว “ก” ปรากฏนี้ จะเห็นชัดว่า ปัจจัยบางอย่างก็มีอยู่พร้อมกัน เป็นปัจจัยที่อิงอาศัยกันในลักษณะต่างๆ ซึ่งไม่จำเป็นต้องเป็นไปตามลำดับกาล นี่คือหลักเหตุปัจจัยในพุทธศาสนา เป็นการยกตัวอย่างเอามา โดยมุ่งให้มองในแง่ของประเด็นสำคัญคือ ต้องการให้เห็นว่า เป็นหลักเหตุปัจจัย

ข้อที่ ๓ **หลักศรัทธา** เมื่อก็ได้บอกว่า พุทธศาสนาย้ายจากศรัทธามาสู่ปัญญาแล้ว ยังจะมาพูดเรื่องศรัทธาอะไรกันอีก ขอทำความเข้าใจว่าศรัทธาก็ยังมีบทบาทอยู่ แต่มันเปลี่ยนบทบาทใหม่

ตอนแรกนี้ขอให้ดูก่อนว่าในพุทธศาสนา หลักศรัทธาโยงไปหาการพิสูจน์ด้วยประสบการณ์ตรง คำสอนด้านนี้ที่อ้างอิงกันมาก ก็คือ **กาลามสูตร** ซึ่งแสดงพุทธโอวาทว่า

“นี่แน่ะ กาลามชนทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย

อย่าเชื่อ เพียงเพราะได้ฟังตามกันมา

อย่าเชื่อ เพียงเพราะได้เรียนตามกันมา

อย่าเชื่อ เพียงเพราะได้ถือปฏิบัติสืบต่อกันมา

อย่าเชื่อ เพียงเพราะเสียงเล่าลือ

อย่าเชื่อ เพียงเพราะอ้างดาราร

อย่าเชื่อ เพียงเพราะตรรก

อย่าเชื่อ เพียงเพราะอนุমানเอา

อย่าเชื่อ เพียงเพราะคิดตรองตามแนวเหตุผล

อย่าเชื่อ เพียงเพราะเข้ากันได้กับทฤษฎีของตน

อย่าเชื่อ เพียงเพราะมีรูปลักษณะน่าเชื่อ

อย่าเชื่อ เพียงเพราะเห็นว่า ท่านสมณะนี้เป็นครูอาจารย์ของเรา”

การที่พระพุทธเจ้าตรัสอย่างนี้ ทำให้ฝรั่งทั้งหลาย ตอนที่ฝรั่งได้ยินเรื่องพุทธศาสนานี้ โงะจันกันเรื่อง กาลามสูตร เป็นคำสอนที่เด่นมากเพราะว่าตอนนั้นวิทยาศาสตร์กำลังเฟื่อง คนก็เลยชอบแนวความคิดแบบที่ว่าจะต้องไม่เชื่ออะไรง่ายๆ จะต้องเชื่อความจริงที่พิสูจน์ได้ พอมาเจอพระสูตรนี้เข้าฝรั่งเลยประทับใจแล้วก็รู้จักกาลามสูตรมากขึ้น ปรากฏว่า ในตอนที่ฝรั่งรู้จักกาลามสูตรในนามของพุทธศาสนานั้น คนไทยไม่รู้จัก ถามคนไทยแทบไม่มีรู้จักเลย ไม่ถึงหนึ่งเปอร์เซ็นต์แน่นอน แม้แต่ ๐.๐๐๑% ก็ไม่รู้จักกาลามสูตร แต่ฝรั่งที่รู้จักพุทธศาสนา รู้จักกาลามสูตรคนไทยเป็นชาวพุทธไม่รู้จักกาลามสูตร อันนี้ก็เป็นเรื่องที่ชอบกลในวงการพุทธศาสนา

ในกาลามสูตรนั้น พระพุทธเจ้ายังตรัสต่อไปอีกว่า จะต้องรู้เข้าใจด้วยตนเองว่า สิ่งเหล่านี้เป็นกุศล หรือเป็นอกุศล ถ้ารู้ว่าเป็นอกุศล มีโทษไม่เป็นประโยชน์ ทำให้เกิดทุกข์ พังละเสีย ถ้ารู้ว่าเป็นกุศล เป็นประโยชน์เป็นไปเพื่อความสุข ก็ให้ถือปฏิบัติ นี่ก็คือ เป็นเรื่องที่ต้องรู้ชัด ประจักษ์แก่ตนเอง เป็นประสบการณ์ตรง **นี่คือการย้ายจากศรัทธา ไปสู่ปัญญา**

นอกจากนั้นยังมีหลักที่บอกชัดๆ ถึงการตรวจสอบด้วยประสบการณ์ตรง เช่น พระพุทธเจ้าตรัสว่า โดยไม่ต้องอาศัยศรัทธา ไม่ต้องอาศัยการถูกกับใจชอบ ไม่ต้องอาศัยการเรียนตามกันมา ไม่ต้องอาศัยการคิดตรงตามแนวเหตุผล ไม่ต้องอาศัยความเข้าได้กับทฤษฎีของตน ก็รู้ชัดได้ในใจของตนเองว่า เรามีโลภะ หรือไม่มีโลภะ เรามีโทสะ หรือไม่มีโทสะเรามีโมหะ หรือไม่มีโมหะ ในใจของเราขณะนี้ นี่เป็นประสบการณ์ตรงแท้ๆ สภาพในใจของเรา เราก็รู้ได้เอง และก็รู้ชัดในขณะนั้น **นี่เป็นหลักที่เรียกว่า การตรวจสอบด้วยประสบการณ์ตรง**

๔.๓ ศาสนาแห่งการเพียรแก้ปัญหาด้วยการพัฒนาปัญญาของมนุษย์

ข้อที่ ๔ **หลักการประกาศอิสรภาพของมนุษย์** พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นในท่ามกลางความเชื่อตามหลักศาสนาพราหมณ์ ที่ถือว่า พระพรหมเป็นผู้สร้างโลก เทพเจ้าเป็นผู้บันดาลทุกสิ่งทุกอย่าง มนุษย์จะต้องบวงสรวงอ่อนน้อมด้วยพิธีกรรม ซึ่งคิดจัดสรรกันหลากหลาย ให้เทพเจ้าถูกอกถูกใจ มีความใหญ่โตพิสดาร จนกระทั่งถึงกับมีวิชิษุชาญแบบต่างๆ มากมาย เพื่อเอาใจเทพเจ้าให้โปรดปรานแล้วจะได้บันดาลผลที่ต้องการให้แก่ตน

คัมภีร์พระเวทของพราหมณ์ กำหนดว่า คนเกิดมาแยกเป็นวรรณะสี่ เพราะว่าพระพรหมท่านสร้างมาอย่างนั้น เกิดมาในชั้นวรรณะไหน ก็ต้องเป็นอย่างนั้นตลอดชาติ แก้ไขไม่ได้ ทุกอย่างถูกครอบงำกำหนดด้วยการดลบันดาลของเทพเจ้า

เมื่อพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้น สิ่งแรกก็คือว่าเกิดขึ้นพร้อมกับการปฏิบัติของเจ้าชายสิทธัตถะ คือการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ ถ้าใครสังเกตจะนึกได้ว่า เมื่อเจ้าชายสิทธัตถะประสูติ มีเหตุการณ์ที่

เป็นสัญลักษณ์ว่าได้เสด็จย่างพระบาทไป ๗ ก้าว ทรงเปล่งอาสภิวาจาว่า **“เราเป็นผู้เลิศแห่งโลก เราเป็นผู้ประเสริฐแห่งโลก เราคือผู้เป็นใหญ่แห่งโลก”**

พระดำรัสนี้ ถ้าไม่สังเกตให้ดีจะเข้าใจผิด ว่าทำไมเจ้าชายสิทธัตถะ มาอวดตัวว่ายิ่งใหญ่ แต่ฟังทราบว่าเป็นการประกาศอิสรภาพของมนุษย์ เพราะหลักการต่างๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสแสดง ต่อมา จะบอกเราว่า **มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนเองได้สูงสุด เมื่อมนุษย์พัฒนาตนเองแล้วก็ เป็นผู้ประเสริฐสุด** ดังมีพระองค์เป็นตัวอย่างในฐานะที่เป็นตัวแทนของมนุษย์คือการที่ทรงเป็น “พุทธะ” ซึ่งทุกคนก็เป็น “พุทธะ” ได้ทั้งนั้น เมื่อมนุษย์มีศักยภาพอย่างนี้ จะได้ไม่มัวไปอ่อนวอนหวังพึ่งเทพเจ้าหรืออำนาจดลบันดาลจากภายนอก จะได้หันมาเอาใจใส่พัฒนาตัวเอง และทำการต่างๆ ด้วยความเพียรพยายามของตน เมื่อเป็น “พุทธะ” แล้วแม้แต่เทพเจ้า แม้แต่พระพรหมก็น้อมนมัสการ

คำสอนแบบนี้ในพุทธศาสนามีมากมาย ถ้าอ่านพระไตรปิฎก และรู้จักสังเกตจะเห็นว่า คำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นทำนองนี้ อย่างที่อ้างบ่อยๆ ว่า

**“มนุสฺสญฺหํ สมนุสฺสญฺหํ อตฺตญฺหํ สมนํหิตํ
... .. เทวํปิ นมสฺสนฺติ”**

ซึ่งบอกว่า “พระพุทธเจ้า แม้จะเป็นมนุษย์ แต่เป็นผู้ที่ได้ฝึกฝนพัฒนาตนแล้ว . . . แม้เทพทั้งหลาย (ไม่ว่าชั้นเทพหรือชั้นพรหม) ก็น้อมนมัสการ”

หลักการข้อนี้เป็นการเปลี่ยนท่าทีของมนุษย์เสียใหม่ ท่าทีของจิตใจที่มองไปข้างนอกในแบบที่คอยหวังพึ่งเทพเจ้า คอยรอการดลบันดาลของอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ถูกกระตุกกลับอย่างแรง แล้วคนก็ถูกปลุกเร้าให้หันมามองดูที่ตัวเองว่า ภายในตัวของเขาเองนี้มีธรรมชาติแห่งความเป็นสัตว์ที่พัฒนาได้ ถ้าเธอฝึกฝนพัฒนาตน เธอจะเป็นผู้ประเสริฐ โดยไม่ต้องไปฝากชะตาชีวิตไว้กับเทพเจ้าเหล่านั้น แม้แต่เทพเหล่านั้นก็ต้องยอมรับในคุณค่าความประเสริฐของเธอ แล้วเขาก็จะมาน้อมนมัสการเอง

หลักนี้ก็คือ การมีความเชื่อหรือศรัทธาพื้นฐานว่า มนุษย์มีศักยภาพในการพัฒนาตนได้สูงสุด และให้มองพระพุทธเจ้าในฐานะที่ทรงเป็นองค์แทน เป็นตัวอย่างของมนุษย์ที่พัฒนาตนเองแล้วได้สูงสุด นี่คือ **หลักที่เรียกว่า “อาสภิวาจา” หรือ การประกาศอิสรภาพของมนุษย์**

ข้อที่ ๕ **หลักการแก้ปัญหาด้วยการกระทำของมนุษย์** ตามเหตุผลไม่หวังผลจากการอ่อนวอนพึ่งพาปัจจัยภายนอกหลักนี้ จะเห็นได้จากตัวอย่างคำสอนในคาถาธรรมบท ซึ่งถือเป็นการประกาศหลักการใหญ่ภาคปฏิบัติของพุทธศาสนา คาถานั้นว่า “พหู เว สรณํ ยนฺติ . . .”

เริ่มต้น คาถานี้ก็บอกให้ทราบว่ วิธีชีวิตของมนุษย์ก่อนพระพุทธศาสนาเกิดขึ้นเป็นอย่างไร ดังข้อความว่า .

“มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้ว” นี่ตรงกับเรื่องการเกิดขึ้นของศาสนาทั้งหลายที่พูดไว้เมื่อครั้งโน้นเลยท่านเล่าไว้แล้วในพุทธพจน์ที่ตรัสว่า

“มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้ว พวกมันถึงเจ้าป่าเจ้าเขา เจ้าภูผา ต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ เป็นที่พึ่ง แต่สิ่งเหล่านั้น ไม่ใช่สรณะอันเกษม เมื่อยึดเอาสิ่งเหล่านั้นเป็นสรณะ ย่อมไม่หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงไปได้”

“แต่ชนเหล่าใดมาถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะรู้เข้าใจอริยสัจ ๔ เห็นปัญหา เหตุเกิดของปัญหา ภาวะไร้อุปการะ และวิธีปฏิบัติให้ถึงความสิ้นปัญหา ก็จะไม่หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”

นี่คือ จุดหักเหที่เบนจากการอ้อนวอนหวังพึ่งเทพเจ้า มาสู่การกระทำของมนุษย์ ถ้าเราไม่รู้หลักนี้ เราอาจจะเผลอนับถือพระรัตนตรัยแบบสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาต่างๆ ไป ทั้งหลาย

พระรัตนตรัยเริ่มจาก**พระพุทธเจ้า** คือ ตัวอย่างของมนุษย์ที่พัฒนาตนได้สูงสุดและใช้ปัญญาแก้ปัญหาได้เสร็จสิ้น ซึ่งเป็นการเตือนใจมนุษย์ทุกคนว่า เรามีศักยภาพนี้อยู่ในตัว และจึงมีหน้าที่ที่จะต้องพัฒนาตนเองการถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะนั้น คือ เป็นการเตือนใจตัวเรา พอระลึกถึงพระรัตนตรัย นึกถึงพระพุทธเจ้าปั๊บ ก็ต้องเกิดความสำนึกที่จะใช้ปัญญาแก้ปัญหาและพัฒนาตนทันที นี่คือการเตือนจิตสำนึกในศักยภาพของตัวเอง

พอนึกถึง**พระธรรม** ก็เตือนใจเราให้ระลึกว่า อ้อ.. การที่จะพัฒนาตนได้นั้น ก็ต้องทำให้เป็นไปตามหลักเหตุปัจจัย เราจะต้องรู้เข้าใจกฎธรรมชาติ ต้องมองสิ่งทั้งหลายตามเหตุปัจจัย ต้องหยั่งถึงและปฏิบัติให้ถูกต้องตามความจริงแห่งความเป็นไปตามเหตุปัจจัย

เสร็จแล้วก็ระลึกถึง**พระสงฆ์**ว่า อ้อ.. ชุมชนที่ประเสริฐ สังคมมนุษย์ที่ประกอบด้วยมนุษย์ที่พัฒนาตนได้โดยใช้กฎเกณฑ์แห่งเหตุปัจจัยนี้ เอาความรู้นี้มาใช้ประโยชน์ พัฒนาตนได้สำเร็จนั้นเป็นจริง ทำให้มีให้เป็นที่ และเป็นที่ปรากฏของการเข้าถึงความจริงของกฎธรรมชาติในทางปฏิบัติหรือในเชิงประยุกต์ เราจะต้องเข้าร่วม เข้าสังกัด ร่วมสร้างสรรค์ชุมชนประเสริฐนี่นี่คือ หลักพระรัตนตรัย พอเราเชื่อในหลักการนี้ เราก็ต้องแก้ปัญหาด้วยวิธีการของมนุษย์ที่เพียรทำการด้วยปัญญาที่รู้เหตุปัจจัย หลักการมันบังคับอยู่ในตัวเอง วิธีการแก้ปัญหาด้วยปัญญาของมนุษย์ ก็คือ

หนึ่ง **ทุกข์** คือ เริ่มด้วยปัญหา ต้องรู้ปัญหาก่อน เสร็จแล้ว

สอง **สมุทัย** สืบสาวหาสาเหตุของปัญหา แล้ว

สาม **นิโรธ** กำหนดจุดหมายที่ดับปัญหา จากนั้น

สี่ **มรรค** ก็ปฏิบัติตามวิธีการให้ถึงความดับปัญหาได้

นี่คือ หลักการที่ว่า เป็นการแก้ปัญหาตามแนวเหตุผล ด้วยการ

กระทำของมนุษย์เอง

ข้อที่ ๖ หลักการสอนแต่ความรู้หรือความจริงที่เป็นประโยชน์ขยายความว่า ความรู้หรือความจริงที่รู้อาจจะมีมากมาย แต่หลายอย่างอาจจะเป็นความรู้ที่ไม่เป็นประโยชน์ ไม่เกี่ยวกับการแก้ปัญหาของมนุษย์พระพุทธเจ้าไม่สอนความรู้เหล่านั้น และก็ไมรอด้วย เอาแต่ความจริงที่เป็นประโยชน์เท่านั้นมาสอน เราจะเห็นหลักการเหล่านี้จากพุทธพจน์เองเช่นในข้ออุปมาที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เมื่อครั้งที่ประทับอยู่ในป่า ที่เรียกว่าสีสพาวน ซึ่งบางทีก็เรียกว่าป่าไม้สีเขียว หรือป่าไม้ประดู่ลาย

ณ ที่นั้น พระพุทธองค์ประทับอยู่กับพระสงฆ์ ตอนหนึ่งพระองค์ทรงหยิบใบไม้ประดู่ลายขึ้นมากำพระหัตถ์หนึ่ง แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้ในกำมือเราที่นี่ กับใบไม้เบื้องบนในป่านี้น ไหนจะมากกว่ากัน คำถามง่ายๆ พระก็ตอบได้ทันที พระสงฆ์ก็ทูลตอบว่า ใบไม้ในพระหัตถ์ของพระองค์นิดเดียว ใบไม้ในป่ามากกว่ามากนักพระพุทธเจ้าก็ตรัสว่า นี่ฉันใด สิ่งที่เราสอนก็ฉันนั้น ความจริงที่รู้มีมากมาย แต่ความจริงส่วนใหญ่ฉันนี้รู้แล้วไม่ได้สอน เหมือนใบไม้ในป่าส่วนที่สอนเหมือนใบไม้ในกำมือเท่านั้น ทำไม ก็ตรัสแสดงเหตุผลว่าเพราะความจริงเหล่านั้น ไม่เป็นไปเพื่อความรู้อย่างไร เพื่อความเข้าใจความจริงถ่องแท้ ไม่เป็นไปเพื่อการแก้ปัญหา ไม่เป็นไปเพื่อความไร้ทุกข์ ไม่เป็นไปเพื่อจุดหมายของพุทธศาสนา คือ นิพพาน แต่สิ่งที่ทรงสอนก็เพราะว่า มันเป็นประโยชน์นำไปสู่การแก้ปัญหาของมนุษย์ได้ เกี่ยวกับชีวิตที่ติงาม พุดง่ายๆ ว่าเป็นไปเพื่อถึงความไร้ทุกข์ อันนี้ก็เป็นหลักการอย่างหนึ่งของพุทธศาสนา

อุปมาอีกคราวหนึ่งที่สำคัญ คือ ครั้งหนึ่งมีผู้มาถามปัญหาอภิปรายกับพระพุทธเจ้า ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญที่วิทยาศาสตร์กำลังพยายามตอบในปัจจุบันว่า เอกภพนี้มีจุดตั้งต้นหรือไม่ มีจุดสิ้นสุดหรือไม่ หรือมีอยู่ตลอดไป อะไรทำนองนี้ มี ๑๐ อย่าง คำถามประเภทนี้มีมาตั้งนานแล้วก่อนพุทธกาล คนพวกที่สนใจอย่างนั้น เมื่อเห็นพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นก็มาถามอีก พระพุทธเจ้าตรัสว่าเราไม่ตอบ ทำไมจึงไม่ตอบ พระองค์ได้ทรงแสดงเหตุผลด้วยข้ออุปมาว่า

บุรุษผู้หนึ่งถูกคนเขาเอาลูกศรอาบยาพิษมายิง ลูกศรอาบยาพิษก็เสียบตัวอยู่ พวกญาติมิตรก็ไปตามหมอมามาผ่าตัด หมอผ่าตัดก็จะผ่าตัดเอาลูกศรอาบยาพิษออก บุรุษผู้นี้ก็บอกว่า “อย่าเพิ่งอย่าเพิ่ง เดี่ยวก่อนข้าพเจ้าจะไม่ยอมให้ท่านผ่าตัดเอาลูกศรออก จนกว่าข้าพเจ้าจะรู้ว่าใครเป็นคนยิงข้าพเจ้า คนที่ยิงข้าพเจ้านั้นชื่ออะไร อยู่ที่ตำบลไหน หมู่บ้านไหน เป็นคนวรรณะใด ใช้ลูกศรชนิดใดยิง เป็นเกาทัณฑ์หรือว่าเป็นธนูและทำด้วยวัสดุอะไร คันธนูทำด้วยไม้อะไร สายทำด้วยวัสดุอะไร ขนนกที่ผูกปลายทำด้วยขนนกอะไร ถ้ายังไม่รู้ความจริงเหล่านี้ข้าพเจ้าจะไม่ยอมให้ถอนลูกศรออก”

จะเห็นชัดว่า ถ้ารออย่างนี้ บุรุษนั้นก็ต้องตายเสียก่อนเป็นแน่ ทั้งไม่มีทางได้รู้ด้วยและตัวเองก็ต้องตายด้วย เพราะฉะนั้น สิ่งที่จะต้องทำคืออะไร สิ่งที่ต้องทำเรื่องแรกก่อนสิ่งอื่น คือถอนลูกศรออก แล้วเรื่องที่จะให้รู้ว่าใครหรืออะไรต่างๆ ก็ว่ากันอีกที อันนี้ฉันใด สิ่งที่เราสอนก็คือปัญหาของมนุษย์และการแก้ปัญหานี้แหละ ส่วนปัญหาที่ท่านถามมานั้นไม่เป็นประโยชน์ ถึงตอบไป ท่านก็

พิสูจน์ไม่ได้ และจะรอพิสูจน์ก็ไม่ได้เรื่องที่ต้องรีบทำมีอยู่จะมัวเสียเวลาอย่างไม่มีที่สิ้นสุดและมัวเสียกันอยู่ไม่ได้ เพราะฉะนั้น จึงไม่ตอบ นี้คือหลักที่เรียกว่าการสอนความจริงที่เป็นประโยชน์

ที่กล่าวมานี้เป็นการยกตัวอย่างบางข้อมาแสดงให้เห็นถึงลักษณะทั่วไปของพุทธศาสนา ฟังแล้วก็อย่าเพิ่งด่วนสรุปว่าเหมือนวิทยาศาสตร์หรือไม่เหมือน เพราะบางข้ออาจจะเหมือน แต่ในความเหมือนนั้นอาจจะมีความไม่เหมือนอยู่ด้วย

๘.๘ แยกแล้วทิ้ง กับแยกไปเอาความจริง

ได้กล่าวแล้วว่าศาสนาทั้งหลายทั่วไปตั้งแต่โบราณ มองความเป็นไปของสิ่งทั้งหลายว่ามีเทพเจ้าหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่เบื้องหลังคอยดลบันดาล ถ้ามนุษย์หวาดกลัวอันตรายไม่ต้องการให้เหตุการณ์อย่างใดเกิดขึ้น หรือปรารถนาผลดีต้องการให้สิ่งทั้งหลายเป็นไปอย่างไร ก็ต้องทำการแสดงออกให้เทพเจ้าเห็นถึงการที่ตนอ่อนวอนหรือเอาอกเอาใจ แล้วมนุษย์ก็ได้คิดประดิษฐ์วิธีการอ่อนวอนเอาอกเอาใจเทพเจ้าขึ้นมามากมายเป็นการบวงสรวงสังเวย ตลอดจนการบูชาัญญาต่างๆ เพื่อให้เทพเจ้าคลายพิโรธหรือโปรดปราน

ไม่เฉพาะเหตุการณ์และปรากฏการณ์ในโลกหรือธรรมชาติภายนอกเท่านั้น แม้แต่ชีวิตของมนุษย์เอง ก็อยู่ภายใต้อำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า โดยเทพเจ้าเป็นผู้สร้างโลกสร้างชีวิตและบันดาลสุขทุกข์โชคเคราะห์และความเป็นไปทุกอย่าง อีกทั้งยังคอยตามดูตลอดเวลาด้วยว่ามนุษย์ประพฤติปฏิบัติหรือทำการใดๆ ให้เป็นที่พอพระทัยหรือไม่ ดังนั้นมนุษย์จึงต้องคอยระวังตัวที่จะปฏิบัติตนให้ไม่เป็นที่ขัดเคืองพระทัย โดยเฉพาะในทางตรงข้ามจะต้องพยายามปฏิบัติให้ถูกพระทัยอยู่เสมอ เพื่อจะได้สามารถหลีกเลี่ยงผลร้าย และได้ประสบผลดีแก่ชีวิตของตน ตามหลักการลงโทษและการประทานรางวัล

ตามมาตรฐานนี้ การประพฤติปฏิบัติและการกระทำทั้งปวงของมนุษย์ก็แบ่งออกไปเป็น ๒ ประเภท คือ การกระทำที่ถูกต้องเทพเจ้า ซึ่งจะได้รับการโปรดปรานประทานรางวัลเรียกว่า **ความดี** และการกระทำที่ขัดเคืองพระทัยของเทพเจ้า เป็นการทำผิดต่อเทพเจ้า ซึ่งจะได้รับผลร้ายคือการลงโทษ เรียกว่า **ความชั่ว** บางทีก็เป็นคำสั่งของเทพเจ้าหรือเป็นเทวบัญชาทีเดียว คือสิ่งใดที่เทพเจ้าสั่งให้ทำ ก็เป็นความดี สิ่งใดที่เทพเจ้าห้ามไม่ให้ทำ ก็เป็นความชั่ว แล้วเจ้าหน้าที่หรือองค์กรทางศาสนาก็เป็นผู้บอกให้ทราบว่าการกระทำอะไรบ้าง เป็นความดี การกระทำอะไรบ้างเป็นความชั่ว ตามความหมายและมาตรฐานที่วัดด้วยความพอพระทัยหรือเทวบัญชาของเทพเจ้านั้น หลักความดีความชั่วอย่างนี้แหละที่เรียกว่า **ศีลธรรม** หรือบางทีเรียกว่า **จริยธรรม**

นี่เป็นเรื่องสำคัญด้านหนึ่งของศาสนา คือเรื่องศีลธรรม ที่ภาษาไทยสมัยใหม่บัญญัติคำศัพท์ขึ้นมาใช้ใหม่อีกคำหนึ่งว่า จริยธรรม เพื่อเรียกตามคำภาษาอังกฤษว่า ethic ศีลธรรมหรือ

จริยธรรมนี้ เป็นเรื่องสำคัญมาก ถือว่าเป็นเนื้อเป็นตัวของศาสนาทีเดียว เรื่องศีลธรรมหรือจริยธรรม ได้เจริญขึ้นในประเทศตะวันตกตามความหมายอย่างที่ว่ามานี้

ทางฝ่ายวิทยาศาสตร์นั้น ตั้งแต่แยกกับศาสนา ก็สนใจเฉพาะธรรมชาติภายนอกแห่งโลก วัตถุ ไม่สนใจเรื่องนามธรรมในตัวมนุษย์อยู่แล้ว จึงไม่เอาใจใส่ที่จะศึกษาเรื่องศีลธรรมหรือจริยธรรม นี้ ยิ่งเห็นว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้า ไม่มีเหตุผล ก็แทบจะหันหลังให้เลย

ฝ่ายประชาชนทั่วไปในประเทศตะวันตก หรือในประเทศที่เรียกกันว่าพัฒนา ในยุคที่ผ่านมา ได้พากันตื่นเต็นกับความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ เกิดความตื่นวิทยาศาสตร์ ก็เห็นกันไปว่า ศาสนาสอนเรื่องเทพเจ้าและอำนาจศักดิ์สิทธิ์ ไม่มีเหตุผล แล้วก็พากันหันหลังละทิ้งศาสนาออกมา พร้อมกันนั้นศีลธรรมและจริยธรรมก็พลอยหมดความหมายไปด้วยผู้คนพากันไม่เห็นความสำคัญ เมื่อเทพเจ้าหมดความสำคัญ ศีลธรรมหรือจริยธรรมที่เป็นคำบัญชาของเทพเจ้าก็หมดความหมายไปด้วย คนสมัยใหม่มากมาย รวมทั้งคนในวงการวิทยาศาสตร์ด้วย พากันมองว่าศีลธรรมหรือจริยธรรมนี้ เป็นเพียงสิ่งที่มนุษย์บางคนบางกลุ่มเช่นพวกนักบวชกำหนดขึ้นมาเอง อย่างดีก็เป็นเรื่องของสังคมที่กลุ่มชนนั้นบัญญัติวางกันขึ้นมา เพื่อควบคุมรักษาความเป็นระเบียบเรียบร้อยในชุมชนหรือสังคมของตน ไม่มีความจริงอยู่ในตัวของมันเอง

ฝ่ายวิทยาการต่างๆ ที่ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ ความเป็นไปของมนุษย์ และสังคมมนุษย์ ซึ่งเดิมก็อยู่ในจำพวกปรัชญา เมื่อวิทยาศาสตร์เฟื่องฟูก็อยากจะให้ศาสตร์ของตนมีลักษณะและมีฐานะอย่างวิทยาศาสตร์ด้วย แล้วก็พยายามเอามาตรฐานความจริง ตลอดจนวิธีศึกษาตามแบบวิทยาศาสตร์เข้ามาใช้ในศาสตร์ของตน เกิดเป็นกลุ่มวิชาใหม่ เรียกว่า สังคมศาสตร์ ศาสตร์เหล่านี้ เห็นว่าศีลธรรมหรือจริยธรรม เป็นเรื่องของคุณค่าซึ่งไม่เป็นความจริงทางวิทยาศาสตร์ ก็พากันพยายามหลีกเลี่ยงเรื่องศีลธรรม หรือจริยธรรม พยายามแสดงตัวว่าเป็นศาสตร์ที่ปราศจากคุณค่า ถ้าจะศึกษาเรื่องศีลธรรมหรือจริยธรรมบ้างก็มองเอาเฉพาะในแง่ที่เป็นพฤติกรรมทางสังคมหรือเป็นการแสดงออกทางรูปธรรมที่สังเกตได้ตามวิธีวิทยาศาสตร์เท่านั้น

ถ้าพูดด้วยภาษาทางวิชาการก็สรุปได้ว่า วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และคนสมัยใหม่เหล่านี้ มองเห็นเรื่องศีลธรรมหรือจริยธรรมเป็นบัญญัติธรรมไปเสีย เอาศีลธรรมหรือจริยธรรมไปสับสนปนเข้ากับบัญญัติธรรม ไม่สามารถแยกออกจากบัญญัติธรรมได้ นับว่าเป็นก้าวที่ผิดพลาดอย่างมากในการแสวงหาความรู้เพื่อเข้าถึงความจริง พูดเป็นสำนวนว่าจะหลบเลี่ยงความเท็จ แต่กลายเป็นหลีกเลี่ยงความจริง

หันมามองดูทางด้านพระพุทธศาสนาบ้าง ในเรื่องนี้ ทั้งวิทยาศาสตร์และพุทธศาสนาต่างก็แยกตัวออกจากศาสนาทั่วไป คือ ไม่เห็นด้วยกับความเชื่อถือหรือหลักการแบบที่ว่ามานั้น แต่ในขณะที่วิทยาศาสตร์แยกตัวออกมาแล้ว ก็ละทิ้งมองข้ามเรื่องศีลธรรม จริยธรรม หรือเรื่องคุณ

ค่าต่างๆ ไปเลยนั้น พุทธศาสนากลับศึกษาและแสดงความจริงของเรื่องศีลธรรม จริยธรรม หรือเรื่องคุณค่าต่างๆ นั้น รวมอยู่ในกระบวนการของธรรมชาติด้วย

ในขณะที่ศาสนาทั่วไปมองความเป็นไปทุกอย่างในธรรมชาติ ทั้งภายนอกและตัวมนุษย์เอง หรือโลกและชีวิต ว่าเป็นไปตามอำนาจดลบันดาลของเทพเจ้า พุทธศาสนาองความเป็นไปทุกอย่างนั้นว่าเป็นไปตามธรรมดาแห่งเหตุปัจจัย เรื่องของมนุษย์ คือธรรมชาติด้านนามธรรมหรือเรื่องคุณค่าทั้งปวง ก็เช่นเดียวกับธรรมชาติภายนอกแห่งโลกวัตถุ ที่เป็นเรื่องของกระบวนการแห่งเหตุปัจจัย อยู่ภายในครอบคลุมของกฎธรรมชาติ ความแตกต่างอยู่ที่องค์ประกอบและปัจจัยในกระบวนการนั้นที่มีคุณสมบัติต่างๆ กัน

เพื่อความสะดวกในการศึกษาและทำความเข้าใจ บางครั้งพุทธศาสนาจำแนกกฎธรรมชาติดอกเป็น ๕ อย่าง เรียกว่า **นิยาม** (ความเป็นไปอันแน่นอน, กฎ) ๕ คือ

๑. **อุตุนิยาม** (physical laws) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับปรากฏการณ์ในธรรมชาติแวดล้อมหรือโลกแห่งวัตถุ เช่น ลมฟ้าอากาศ ฤดูกาล

๒. **พีชนิยาม** (biological laws) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับพืชพันธุ์โดยเฉพาะสิ่งๆ ที่เรียกว่า พันธุกรรม

๓. **จิตตนิยาม** (psychic laws) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับการทำงานของจิต กระบวนการของความคิด

๔. **กรรมนิยาม** (karmic laws) กฎแห่งกรรม หรือกฎธรรมชาติเกี่ยวกับการกระทำหรือพฤติกรรมของมนุษย์ ได้แก่ กระบวนการแห่งเจตจำนงหรือความคิดปรุงแต่งสร้างสรรค์ต่างๆ

๕. **ธรรมนิยาม** (the general laws of cause and effect) กฎธรรมชาติเกี่ยวกับความสัมพันธ์และอาการที่เป็นเหตุเป็นผลแก่กันของสิ่งทั้งหลาย อย่างที่เรียกว่า ความเป็นไปตามธรรมดา หรือกฎทั่วไปแห่งเหตุและผล

ถ้าดูตามการจำแนกกฎธรรมชาติแบบนี้ จะเห็นว่าวิทยาศาสตร์เท่าที่เป็นมา เชื่อมมั่นในธรรมนิยาม โดยจำกัดตัวศึกษาอยู่เฉพาะในขอบเขตของอุตุนิยามกับพีชนิยามเท่านั้น ส่วนในทางพระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติ ให้ความสำคัญแก่กรรมนิยามมาก แม้ว่าด้านหนึ่งที่เรียกว่าอภิธรรมจะเน้นการศึกษาในเรื่องจิตตนิยาม เพื่อเอามาโยงกับกรรมนิยามและธรรมนิยามการเข้าใจความจริงของธรรมชาติ ที่จะเข้าถึงสัจภาวะอย่างสมบูรณ์แท้จริง ย่อมเป็นไปได้ ถ้าไม่รู้เข้าใจกฎธรรมชาติทั้งหลายอย่างครอบคลุม จนมองเห็นความโยงสัมพันธ์เป็นอันหนึ่งอันเดียว โดยเฉพาะถ้าไม่เข้าใจตัวมนุษย์อันเป็นธรรมชาติด้านนามธรรม รวมทั้งเรื่องคุณค่าต่างๆ ในฐานะที่มนุษย์เป็นผู้ศึกษากฎธรรมชาติเหล่านั้น นักวิทยาศาสตร์ศึกษาอุตุนิยาม แต่ถ้านักวิทยาศาสตร์ไม่รู้ความจริงของตัวมนุษย์คือตนเองผู้ศึกษาอุตุนิยามนั้น นักวิทยาศาสตร์ก็จะเข้าถึงความจริงแม้แต่ของอุตุนิยามนั้นอย่างสมบูรณ์ไม่ได้

ในขั้นพื้นฐาน มนุษย์อยู่ในโลกแห่งธรรมชาติแวดล้อมที่เป็นวัตถุแต่ซ้อนกับโลกธรรมชาติภายนอกนั้นก็มีโลกของมนุษย์อีกชั้นหนึ่ง ว่าโดยจิตสำนึก มนุษย์อยู่ในโลกของมนุษย์ และโลกมนุษย์มีความหมายสำคัญมีอิทธิพลต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เด่นชัดยิ่งกว่าโลกแห่งธรรมชาติแวดล้อม การดำเนินชีวิตส่วนตัว ความคิดนึก พฤติกรรม กิจกรรมต่างๆ การสื่อสารสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกัน สิ่งประดิษฐ์สร้างสรรค์วัฒนธรรม ตลอดจนสถาบันสังคมทั้งหลาย ล้วนเกิดขึ้นมาจากเจตจำนงของมนุษย์ ที่พุทธศาสนาเรียกสั้นๆ ว่า **กรรม** เจตจำนงเป็นสมบัติพิเศษและเป็นอำนาจของมนุษย์ ที่ทำให้มนุษย์มีความเป็นไปดังที่ปรากฏอยู่นี้โลกของมนุษย์จึงเป็นโลกของเจตจำนง เป็นไปตามเจตจำนง หรือเจตจำนงสร้างสรรค์บันดาลให้เป็นไป ซึ่งเรียกสั้นๆ ว่าโลกแห่งกรรม ดังพุทธพจน์ที่ตรัสว่า “กมฺมฺนา วตฺตตี โลโก” ๑๕ (โลกเป็นไปตามกรรม คือเจตจำนงที่ปรุงแต่งสร้างสรรค์) การที่จะเข้าใจโลกของมนุษย์ หรือเข้าใจเรื่องของมนุษย์ จึงจะต้องเข้าใจกฎธรรมชาติที่เรียกว่า กรรมนิยาม

เรื่องเจตจำนง เรื่องกรรม เรื่องพฤติกรรม เรื่องจริยธรรม เรื่องนามธรรม เรื่องคุณค่า เรื่องธรรมชาติภายใน เรื่องจิตใจของมนุษย์ ล้วนเป็นเรื่องของธรรมชาติ มีความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ขึ้นต่อกฎธรรมชาติมิใช่เป็นเรื่องของเทพเจ้า หรือเป็นเรื่องที่เลื่อนลอยแต่อย่างใด เป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ด้วยปัญญาของมนุษย์ที่สามารถพัฒนาให้รู้เข้าใจได้

พึงสังเกตว่า พุทธศาสนาจัดจิตตนิยามกับกรรมนิยามเป็นคนละกฎต่างหากกัน แสดงว่าเรื่องจิตกับเรื่องเจตจำนงของมนุษย์ เป็นกฎธรรมชาติคนละด้านที่ศึกษาแยกกันได้ แม้ว่ากฎทั้งสองนั้นจะทำงานสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดยิ่ง อุปมาง่ายๆ เหมือนกับต้นที่ขับเรียวยนต์ จิตเป็นเหมือนเรือพร้อมทั้งเครื่องจักรเครื่องยนต์ทั้งหมด เจตจำนงหรือกรรมเป็นเหมือนกับต้นที่จะชักนำพาเรือไปทำอะไรที่ไหนๆ และอย่างไร

ปรากฏการณ์อย่างเดียวกันอาจจะเกิดจากเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติคนละอย่าง และปรากฏการณ์บางอย่างเกิดจากเหตุปัจจัยในกฎธรรมชาติหลายอย่างทำงานอิงอาศัยกัน บุคคลหนึ่งน้ำตาไหล อาจเกิดจากถูกควั่นไฝรม (อุตุนิยาม) อาจเกิดจากความดีใจหรือเสียใจมาก(จิตตนิยาม) หรืออาจเป็นเพราะปรุงแต่งความคิดในทางหวนละห้อยบีบคั้นใจตนเอง (กรรมนิยาม) บุคคลหนึ่งปวดศีรษะมาก อาจเกิดจากเงื่องอกในสมอง (พีชนิยาม) อาจเนื่องจากอยู่ในที่อากาศไม่พอ หรือร้อนเกินไป (อุตุนิยาม) หรืออาจเป็นเพราะกล้ามเนื้อเกร็ง (กรรมนิยาม) ฯลฯ

เมื่อชาวตะวันตกมาศึกษาเรื่องกรรม หรือเรื่องของเจตจำนง ก็มักจะต้องมีปัญหาเกี่ยวกับเรื่อง free will (เจตจำนงเสรี) ว่า free will นั้นมีหรือไม่ ถ้ามองตามกฎธรรมชาติน่าจะต้องพูดว่าความคิดเรื่อง freewill นั้น เป็นความคิดสุดโต่ง หรือเอียงสุด ที่จริงไม่มี will ที่ absolutely free เพราะเจตจำนงก็อยู่ในกระบวนการของเหตุปัจจัย แต่ will นั้นก็นับว่า free เหมือนกัน อาจใช้คำว่า relatively free เพราะมันก็เป็นปัจจัยอย่างหนึ่งในกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยนั้น ดังที่มีศัพท์ทาง

พุทธศาสนาเรียกว่า ปุริสการ ซึ่งแต่ละบุคคลมีอำนาจคิดริเริ่ม หรือคิดเริ่มการให้เป็นตัวกระตุ้นในกระบวนการความเป็นไปตามเหตุปัจจัย ที่เรียกว่า กรรมนิยามนั้น ซึ่งทำให้เราถือว่าเขาจะต้องรับผิดชอบต่อผลการกระทำของตน

ความเข้าใจผิด หรือความไม่เข้าใจเกี่ยวกับเรื่อง free will และเรื่องทำนองนี้ เกิดจากความเข้าใจผิดที่เนื่องกันซึ่งซ้อนลึกลงไปอีก โดยเฉพาะความหลงผิดเกี่ยวกับอัตตา หรือเรื่องตัวตน ทำให้เกิดความสับสนโดยในขณะที่กำลังพิจารณาความจริงแท้ตามสภาวะ (ปรมาตถ์) แต่ติดในความคิดเชิงบัญญัติ (สมมติ) เอาไปปนกัน ให้มีผู้ทำกับผู้รับผลการกระทำหรือในขณะที่ความจริงมีแต่ความรู้สึก แต่ผู้พิจารณาเรื่องนี้เอาความคิดเกี่ยวกับผู้รู้สึกเข้าไปใส่ (สำนวนทางธรรมว่า มีแต่การเสวยเวทนา ผู้เสวยไม่มี) ทั้งนี้เป็นเพราะหยั่งไม่ถึงลักษณะที่เป็นอนัตตา จึงไม่สามารถมองเห็นกระบวนการแห่งเหตุปัจจัยชัดเจนได้

ข้อพิเศษในเรื่องนี้ก็คือ พระพุทธศาสนาไม่ได้หยุดอยู่แค่ free will แต่ยังก้าวไปสู่ขั้นที่จะเป็นผู้ free of will คือ เสรีเหนือเจตจำนงด้วย ซึ่งสำเร็จด้วยการพัฒนาตนของมนุษย์ ให้ถึงขั้นชีวิตแห่งปัญญา

พึงสังเกตอีกอย่างหนึ่งว่า ในกระบวนการพัฒนามนุษย์นั้น พุทธศาสนาแยกแดนแห่งจิตกับแดนแห่งปัญญาออกจากกัน โดยที่ปัญญาที่พัฒนาแล้วจะเป็นตัวปลดปล่อยจิต ให้บรรลุอิสรภาพ เราจึงมีจิตกับเจตน์และจิตกับปัญญา แต่นี้เป็นเรื่องของกระบวนการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเป็นเรื่องใหญ่ที่ควรพูดต่างหากในที่อื่น เดียวจะออกนอกขอบเขตไป ควรยุติเท่านั้นความประสงค์ในที่นี้ มุ่งเพียงให้เห็นขอบเขตของการรู้เข้าใจธรรมชาติที่จะเข้าถึงความจริงที่แท้ หรือสัจธรรมโดยสมบูรณ์ว่า จะต้องรู้เข้าใจเรื่องตัวมนุษย์อันเป็นธรรมชาติภายในด้านนามธรรม รวมทั้งเรื่องคุณค่าต่างๆ ให้ถึงกฎธรรมชาติของเรื่องนี้ด้วย